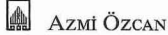

sinin intikal ettiği, bu hutbenin zaman zaman Hindistan camilerinde okunduğu belirtilmektedir. Şeyhin sohbetleri *Fevâ'idü'l-fu'âd* başlığı ile Hasan Dihlevî tarafından bir araya getirilmiştir (Leknev 1302/1885). Eser Urduca'ya (trc. Muhammed Latîf Mâlik, Lahore 1966) ve İngilizce'ye (trc. B. B. Lawrence, *Morals for the Heart*, New York 1992) tercüme edilmiştir. Ziyâü'l-Hasan Fârûkî, *Fevâ'idü'l-fu'âd*'dan bazı bölümleri İngilizce'ye tercüme edip 1980-1985 yılları arasında *Islam and the Modern Age* dergisinde yayımlamış, bu metinler daha sonra kitap haline getirilmiştir (*Fawa'id al-fu'ad: Spiritual and Literary Discourses of Shaikh Nizamuddin Awliya*, New Delhi 1996). Ali Candar'ın Nizâmeddin Evliyâ'nın sohbetlerinden derlediği *Dürr-i Nizâmî* adlı eserini yazma nüshası Haydarabad Sâlârceng Müzesi'ndedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Emîrhord, *Siyerü'l-evliyâ* (trc. İcâzülhak Kud-dûsî), Lahor 1992, s. 192-280; M. I. Borah, "Nizamuddin Aulia and His Relations with his Contemporary Sovereigns", *Proceedings of the Indian Historical Commission*, Delhi 1939, s. 649-660; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, North Carolina 1975, s. 346-347; Abdülhüseyn Zerrînküb, *Dünbâle-i Cüstücü der Taşavvufi İrân*, Tahran 1369 hş., s. 218-222; K. A. Nizami, *The Life and Times of Shaikh Nizam al-Din Awliya*, Delhi 1991; a.m.f., "Durar-i-Nizami: A Unique but Less-known Malfuz of Shaikh Nizamuddin Auliya", *Dr. Ishtiaq Husain Qureshi Memorial Volume II* (ed. Hilal Ahmad Zubairi), Karachi 1994, s. 231-248; a.m.f., "Nizâm al-Din Awliya", *EP* (Ing.), VIII, 68; a.m.f., "Çiştîyye", *DLA*, VIII, 344-345; M. Hafiz, "Hadrat Nizamuddin Auliya", *Encyclopaedic Survey of Islamic Culture* (ed. Mohamed Taher), New Delhi 1998, XIII, 182-190; a.m.f., "Hazrat Nizamuddin Aulia", *IC*, XXXIV (1960), s. 264-269; R. N. Das, "Shaikh Nizam-uddin Auliya", a.e., XLVIII (1974), s. 93-104; Mota-sim Azad, "Fawa'id u'l-fu'ad (Hasan-i 'Ala Sijzi)", a.e., LIII (1979), s. 1-13; B. B. Lawrence, "Honoring Women through Sexual Abstinence: Lessons from the Spiritual Practice of a Pre-Modern South Asian Sufi Master, Shaykh Nizam ad-din Awliya", *JTS*, XVIII (1994), s. 149-161.

NİZÂMEDDİN HÂMÛŞ

(نظام الدين هاموش)

(ö. 853/1449 civarı)

Nakşibendî şeyhi.

Muhtemelen Semerkant'ta doğdu ve orada yetişti. Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden Alâeddin Attâr'ın mürididir. Sükût ve istiğrak hali galip olduğu için "Hâmûş" (suskun) lakabıyla tanınmıştır. Semerkant'ta yaşayan Nizâmeddin bir ara bu

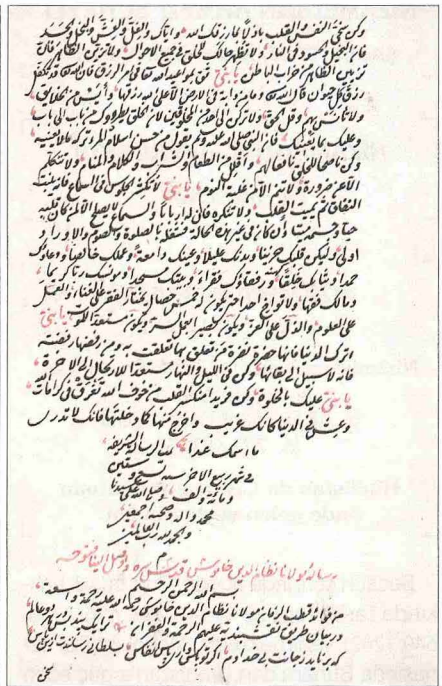
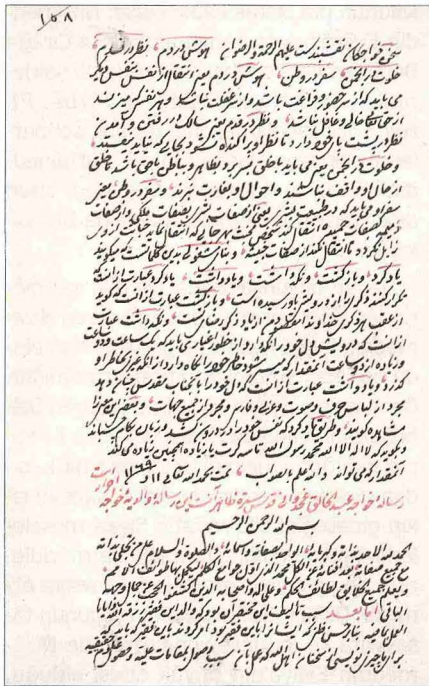
şehre gelen Alâeddin Attâr ile görüşüp kendisine intisap etti. Seyrû sülûkünü onun yanında tamamladı. Şeyhinin vefatından sonra Semerkant'ta irşad faaliyetine başladı. Mâverâünnehir'in meşhur âlimlerinden Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Alâeddin Attâr'a intisap ederek Attâr onun tasavvuf eğitimi için Nizâmeddin Hâmûş'u görevlendirdi. Nizâmeddin Hâmûş'un, şeyhlik iddiasında bulunduğu ve Cürçânî'yi mürid edindiği söylenerek Attâr'a şikâyet edildiği, Çağaniyân tarafında bulunan Attâr'ın Semerkant'a haber gönderip Hâmûş'u huzuruna çağırdığı, Hâmûş'un Cürçânî ile birlikte Çağaniyân'a gittiği, yapılan görüşmenin ardından söylentilerin dedikodudan ibaret olduğunun anlaşıldığı kaydedilmektedir.

Rivayete göre Nizâmeddin Hâmûş'un oğlu Semerkant'ta Uluğ Bey'in hareminden bir kadınla gönül ilişkisine girmiş, ancak olay duyulunca kaçmış, bunun üzerine Uluğ Bey Nizâmeddin Hâmûş'u huzuruna getirip kendisini azarlamış, aralarında geçen konuşmalardan sonra onu serbest bırakmıştır. Diğer bir rivayete göre ise bazı kimseler Uluğ Bey'e Nizâmeddin Hâmûş'un halkı etkileyip kendisine bağladığını, halkın da ona çok itibar ettiğini, saltanata öze-

nip isyan etmesinden korkulduğunu söyleyince hükümdar onun Semerkant'tan ayrılmasını istemiş, bu sırada Semerkant'ta bulunan Ubeydullah Ahrâr da onu Taşkent'e götürüp evinde misafir etmiştir. Bir süre sonra Taşkent'te doksan yaşlarında vefat eden Nizâmeddin Hâmûş'un eski muteber kaynaklarda ölüm tarihi kaydedilmemiştir. Dârâ Şükûh ve ondan naklen geç döneme ait bazı kaynakların verdiği 7 Cemâziyelâhîr 860 (13 Mayıs 1456) tarihi halifesi Sa'deddin-i Kâşgarî'nin vefat tarihidir. Nizâmeddin, Uluğ Bey'in öldürüldüğü tarih olan 853'e (1449) yakın bir tarihte vefat etmiş olmalıdır.

Nizâmeddin Hâmûş'un çok hassas olduğu, yanındaki insanların halinden etkilendiği, hatta soğuk bir günde değirmen suyuna düşen müridinin üşümesiyle onun da üşümeye başladığı, müridi ısındıktan sonra kendisindeki üşüme durumunun da sona erdiği nakledilmektedir. İnsanlara "sen" diye tekil olarak hitap eden, çoğul hitabın kesrete işaret ettiğini ve tevhid ehlinin tekil ifade kullanmasının daha doğru olduğunu söyleyen Hâmûş'un mezar ziyaretinde bir Fâtiha, bir Âyetü'l-kürsî, on iki İhlâs ve iki salavattan oluşan bir terkibi okumayı alışkanlık haline getirdiği bilin-

Nizâmeddin Hâmûş'un *Risâle der Beyân-i Tarîk-i Nakşibendiyye*'si (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 443, vr. 153^b-154^a)

mektedir. İlk dönem Nakşibendî geleneğinde rüya tabirine fazla önem verilmezken Herat'a giden müridi Sa'deddin-i Kâşgarî'ye rüyalarını orada bulunan Zeynüddin el-Hâfî'ye yorumlatmasını tavsiye etmesi onun meşrebini göstermesi bakımından önemlidir. Nizâmeddin Hâmûş'un Nakşibendiyye'nin seyrü sülûk âdâbına dair küçük bir risâlesi günümüze ulaşmıştır (*Risâle der Beyân-ı Tarîk-ı Nakşibendiyye*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 443, vr. 153^b-154^a). *Mir'âtü'l-îmân* adında bir eser de ona nisbet edilmektedir (Nefîsî, I, 278-279). Silsilesi halifesi Sa'deddin-i Kâşgarî tarafından devam ettirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1375 hş., s. 404-407; Mir Abdülevvel Nişâbüri, *Melfûzât-ı Ahrâr* (*Ahvâl ve Sühânân-ı Hâce 'Ubeydullâh Ahrâr* içinde, nşr. Ârif Nevşâhî), Tahran 1380 hş., s. 161, 166, 192-193, 213, 216, 226, 280, 286, 396; M. Kâdî Semerkandî, *Silsiletü'l-ârifîn ve tezkiretü's-siddîkin*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2830, vr. 75^b, 166^b-167^b; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayat* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 190-205, 229; Ali b. Mahmûd Ebîverdi, *Ravzâtü's-sâlikîn*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 4049, s. 19-27; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 270-271; Ebû'l-Bekâ Hâce Câmî, *Câmî'ü'l-makâmât*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 9339, vr. 49^b; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, Leknev 1862, s. 81-82; Mecdüddin Ali Bedahşânî, *Câmî'ü's-selâsil*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 1060, s. 715-717; M. Tâhir Hârizmî, *Silsile-i Nakşibendiyye*, Özbekistan Fenler Akademisi Birünî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 69, vr. 132^b-133^b; Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü'l-âşfiyâ*, Kanpur 1312/1894, I, 570-573; Nâsirüddin Buhârî, *Tuhfetü'z-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 57; Nefîsî, *Tarîh-i Nazm u Neşr*, I, 278-279; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, III, 62; Ali Asgar Muîniyân, "Hâce Nizâmeddin-i Hâmûş", *Yağmâ*, XXXI/10, Tahran 1357, s. 671-673.

NECDET TOSUN

NİZÂMEDDİN en-NİSÂBÜRÎ

(نظام الدين النيسابوري)

Nizâmüddin Hasen b. Muhammed
b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbüri
(ö. 730/1329 [?])

Müfessir ve astronomi âlimi.

Horasan bölgesinde Nisâbur'da (Nîşâbur) doğdu ve burada yetişti. Nizâmeddin el-A'rec ve Nizâmü'l-A'rec lakaplarıyla, ayrıca Kummî ve Horasânî nisbeleriyle anılmıştır. 704 (1304) yılında Azerbaycan'a gitti ve o dönemde İlhanlılar'ın idaresi altında bulunan Tebriz'e yerleşti. Burada Kutbüddin-i Şîrâzî'nin talebeleri arasında yer aldı ve onun rasathânesinde çalışarak gözlemlerde bulundu. Astronomiye dair eser-

lerini bu dönemde telif etti. Nisâbüri'nin teorik astronomi çalışmaları yanında takvimlerin oluşturulması, namaz vakitlerinin tesbiti gibi pratik konularda da katkılarından söz edilmiştir. Astronomi alanındaki çalışmalarının sonunda gözleme dayalı bilgilere güveni azaldı ve 711 (1311) yılından itibaren bu sahadaki telif çalışmalarını bıraktı, daha çok dinî ilimlerle meşgul oldu. Ancak yine de Tanrı ve varlık hakkında sıhhatli bilgilere ulaşabilmek için bilimin bir araç olarak kullanılabilmesine dair inancını korudu (Morrison, *The Intellectual*, s. 222). Nitekim telif hayatının ikinci döneminde yazdığı tefsirinde astronomi bilgisini de kullandı. Astronomi ve tefsir dışındaki matematik, sarf, belâgat gibi konularda da çalışmalar yapan Nisâbüri aynı zamanda döneminin büyük hâfiz ve mukrîleri arasında yer aldı; geniş tasavvufi birikime sahip, zühd ve takvâ ehli bir âlim olarak tanındı (M. Hüseyin ez-Zehabî, I, 322). Ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler aktarılmakla birlikte tefsirinin bazı nüshalarında 730 yılı Safer ayı başlarında (Kasım 1329) müellifi tarafından notlar ilâve edildiğine dair kayıtlar göz önüne alındığında 730 (1329) yılı en doğru tarih olarak görünmektedir (a.g.e., I, 322; Morrison, *The Intellectual*, s. 25). Ailesinin aslen Kum şehrinde olması ve eserlerindeki bir kısım ifadeler sebebiyle bazı Şîî müelliflerinin onun İmâmiyye Şîas'ından olduğu yönündeki iddiaları temelsiz bulunmuş, tefsirindeki görüşlerinin incelenmesi sonunda Ehl-i sünnet'e mensup olduğu ve Şâfilîlik'e Eş'arîliği benimsediği tesbit edilmiştir (M. Hüseyin ez-Zehabî, I, 328; A'yânü's-Şî'a, V, 248; Morrison, *The Intellectual*, s. 14-17).

Eserleri. 1. *Ğarâ'ibü'l-Kur'an ve reğâ'ibü'l-furkân**. Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından yanlışlıkla İbn Habîb en-Nisâbüri'ye nisbet edilen eserin müstakil olarak (I-III, Tahran 1280; nşr. İbrâhim Atve İvaz, I-XXX, Kahire 1381-1391/1962-1971 [10 müceller]; nşr. İbrâhim Ali Sâlim, Kahire 1975; nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-VI, Beyrut 1416/1996) ve Taberî'nin *Câmî'ü'l-beyân*'inin kenarında (I-X, Kahire 1321; Beyrut 1392/1972, 1406/1986) baskıları yapılmıştır. 2. *Şerhu Tahrîri'l-Mecisî* (*Tefsîrüt-Tahrîr fi şerhi'l-Mecisî*, *Ta'birüt-Tahrîr*). Nasîrüddin-i Tûsî'nin astronomiye dair eserinin şerhi olup telifine Horasan'da başlanmış, Azerbaycan'da tamamlanmış (704/1304) ve İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın başveziri Sa'deddin Muhammed b. Ali es-Sâvecî'ye ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Yenîcamî, nr. 798, 800; Beyazıt Devlet Ktp.,

Veliyyüddin Efendi, nr. 2309; TSMK, III. Ahmed, nr. 3330). Kadızâde-i Rûmî'nin bu şerh üzerine hâşiyesi bulunmaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1595; İhsanoğlu v.dğr., I, 7-8). 3. *Keşf-i Hağâ'ik-i Zic-i İlhanî*. Nasîrüddin-i Tûsî'ye ait *Zic-i İlhanî* adlı eserin Farsça şerhi olup 708 (1308-1309) yılında tamamlanmış ve Sa'deddin es-Sâvecî'ye sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3421; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1287). 4. *Tavzîhu't-Tezkire*. Nasîrüddin-i Tûsî'nin astronomiye genel bir bakış niteliğindeki eserinin şerhidir. *Şerhu Tezkireti'n-Naşîriyye* adıyla da anılan kitap 711 (1311) yılında tamamlanarak Ali b. Mahmûd el-Yezdî'ye ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3397; Cârullah Efendi, nr. 1487). Eser üzerine Fasîhüddin en-Nizâmî'nin hâşiyesi bulunmaktadır (Voorhoeve, s. 351). 5. *Şerhu Sî Faşl*. Nasîrüddin-i Tûsî'nin astrolojinin temel konularına dair eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2664). 6. *er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-hîsâb*. Matematiğin temel prensipleri ve uygulamalarıyla ilgili bir risâle olup İlhanlı Veziri Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Şemseddin Abdülatif adına kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2659, 2725; Râgıb Paşa Ktp., nr. 919). Eser üzerine Ebû İshâk Abdullah el-Kirmânî'nin (TSMK, III. Ahmed, nr. 3153, IX./XV. yüzyıl) ve Bircendî'nin (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 879) şerhleri bulunmaktadır. 7. *Şâfiye Şerhu's-Şâfiye*. İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair eserinin şerhidir (Tahran 1311). *Şerhu'n-Nizâm* adıyla da anılan kitap Ebû'n-Nasr Dîbâc İbnü's-Sultan Saîd'e ithaf edilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3065, 3066; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2564). 8. *Şerhu Miftâhi'l-ülûm*. Sekkâkî'ye ait eserin belâgata dair üçüncü bölümüne yazılmış bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1814).

Nisâbüri'nin Farsça bir Kur'an tercümesi olduğu ve yazma nüshasının Tahran'daki Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi'nde bulunduğu kaydedilmektedir (M. Ali Ayâzî, s. 526). Ona nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *el-Beşâ'ir fi muhtaşarı Tenkîhi'l-menâzir*, *Risâle fi beyânı ferâ'izi's-şalât* (Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde Süleyman Sırrı Efendi, nr. 725, vr. 108-117), *Şerhu Müntehe's-sül ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*, *Şerh-i Bîst Bâb der Uşurlâb*, *Zicü'l-'Alâ'i*, *Risâle fi marîfeti semti'l-kable*, *Kitâb der 'İlm-i 'Aded*, *Şerhu's-Şemsiyye fi'l-manâkik*, *er-Risâletü'l-cümeliyye*, *Evkâfû'l-Kur'an*, *Lübbüt-te'vil*. Son iki eserin *Ğarâ'ibü'l-Kur'an* ile birlikte basıldığı belirtilmek-